

Pääkirjoitus

Joutaako Oidipus häpeänurkkaan?

Kun biologisen psykiatrian edustajat alkoivat saada vahvaa jalansijaa myös suomalaisessa psykiatriassa, he pyrkivät sysäämään psykoanalyysin sivuosaan tai marginaaliin. Toimiessani psykiologiamanuenssina Lapinlahden sairaalassa 1970-luvun lopussa lääkärikuntaan kuului sekä psykoanalyttisen koulutuksen saaneita että biologisesti suuntautuneita psykiatreja. Jälkimmäisten keskuudessa vallitsi varma ja omahyväisesti, jopa vahingoniloisesti ilmaistu käsitys, jonka mukaan ”Oidipus laitetaan nyt vihdoin seisomaan häpeänurkkaan”. Tämä metafora tiivistää yleisen näkemyksen Oidipuksesta ja oidipuskompleksista, joita pidetään psykoanalyysin vanhentuneina jäänteinä. Jo Sigmund Freudin elinaikana teoriaa oidipaalisista kehitysilmioista arvosteltiin monelta taholta, ei pelkästään käyttäytymistieteiden vaan myös yhteiskuntatieteiden ja kulttuurintutkimuksen piiristä.

Kuka siis enää nykyään uskoo Oidipukseen? Perinteinen ydinperhe on hajonnut, viimeisetkin viktoriaaniset tabut murrettu. Oidipusta ei tarvita muistuttamaan menneestä maailmasta ja sen ahtaista rooleista ja koodeista. Oidipus: exit.

Oidipuksella on silti pitkä historia, joka juontaa länsimaissa juurensa antiikin Kreikan mytologiasta. Wienissä Freud oli kymnaasin päättötyössään kesällä 1873 kääntänyt otteen Vergiliuksen latinankielisestä *Aeneis*-runoelmasta ja Sofokleen kreikankielisestä *Kuningas Oidipus*-tragediasta. Hän jatkoi myöhemmin klassiseen kirjallisuuteen ja filologiaan perehtymistä, vaikka hänen luonnontieteellisesti painottuneesta tuotannostaan 1880- ja 1890-luvulla tämä humanistinen sivistysperintö ei erityisesti käy ilmi. Kuitenkin *Unien tulkinnan* motto on Vergiliukselta. Oidipus astuu esiin samassa teoksessa ja kytkeytyy vuonna 1910 teoriaan oidipuskompleksista. Freud oli nähnyt Sofokleen näytelmän esityksiä Wienissä ja Pariisissa. Isänsä kuoleman jälkeen Freud itseanalyysissään tunnisti lapsuuden libidonsa virittyneen (latinaksi) äitiin (”*Meine Libido ad matrem*”), mistä hän raportoi kirjeessään Wilhelm Fliessille (3.10.1897), ja vakuuttui pian (15.10.1897) kokemuksensa universaaliudesta. Näin hän löysi selityksen sille, miksi Sofokleen tragedia edelleen vaikutti katsojiin voimakkaasti.

Freud muunsi Sofokleen *Kuningas Oidipuksen* tarun omiin tarkoituksiinsa sopivaksi, sillä Sofokleen Oidipuksella ei ollut oidipuskompleksia. Hän oli oikeista vanhemmistaan tietämätön, traaginen sankari, joka halusi välttää oraakkelin ennustaman kohtalon mutta päätyi tahtomattaan isänmurhaajaksi, kun taas Freud sovittaa Oidipuksen psykologiseen perheromaaniin, äidin, isän ja minän (pojan, myöhemmin tytön) kolmiosuhteeseen. Hänen teoriansa asettaa Oidipuksen – oikeastaan ”Freudipuksen” – ristikkäisten halujen ja kastroatiohdistuksen voimakenttään.

Klassinen psykoanalyttinen teoria oidipuskompleksista on saanut kritiikkejä, tyrmäyksiä ja uusia versioita sekä psykoanalyysin eri suuntauksissa että niiden ulkopuolella. Esimerkiksi filosofiassa Gilles Deleuze ja Félix Guattari ilmaisivat käsityksensä Oidipuksesta sekä kapitalismin lainvoimaisena agenttina että saitana surkimuksena, joka ei pysty piristämään vapaasti virtaavan halun taloutta. Freudin jälkeen psykoanalyysissa on yhä laajemmin otettu huomioon esioidipaalisuuden tärkeä osuus lapsen varhaiskehityksessä. Wilfred Bion puolestaan antoi Oidipukselle uteliaan tiedonetsijän roolin, ja Jacques Lacan siirsi hänet symboliseen järjestykseen, joka tuo dyadiin kolmannen eli ”isän-nimen” ja siitä itsenäistymään pyrkivän tai siihen alistuvan merkitksenannon.

Tästä näkökulmasta Oidipuksen myytti kuvastaa tietämisen käännteitä vähintään yhtä paljon kuin eroottisia kilpailuasetelmia. Sfinksin arvoituksen ratkaistuaan Oidipuksesta tulee alamaisilleen ”subjekti, jonka oletetaan tietävän”. Kaikkitietävytydessään Oidipus saa rangaistuksen rakkaudesta lokasteen. Sokraattinen kehoitus ”tunne itsesi” paljastaa tiedon sokaisevan vaikutuksen ja

ihmisen pyrkimysten riittämättömyden: et ole koskaan tunteva itseäsi.

Lacanille myös analyysin loppu tarkoitti tietäväksi kuvitellun subjektin tuhoa eli analyytikon osoittautumista vastatransferenssiensa vihjaamaksi tavalliseksi kuolevaiseksi. Lacanilaisittain Oidipuksen taru kertoo väärintunnistamisten ketjusta. Kuten Jerry Aline Flieger (*Is Oedipus online? Siting Freud after Freud*, 2005) toteaa, Oidipuksen tieto ei ole syvällistä vaan pikemmin nokkelaa arvoitusten ratkaisemista, urheaa mutta tyhjää syyllisen etsimistä ja olennaisessa kohdassa sokeaa, silloin kun Oidipus katsoo peilistä rikollista itseään.

Estääkö oidipusvastaisuus tavoittamasta, mitä omalla näyttämöllä tapahtuu? Olemmeko unoh-taneet, mitä dyadeja ja triadeja vertailu- ja kilpailuasetelmineen on kehkeytynyt sisäisillä ja inter-subjektiivisilla näyttämöillämme ja miten lapsuudesta tutut hahmot, roolit ja suhteet sinnikkään elinvoimaisesti muuntautuvat ja pukeutuvat uusiin näytelmäasuihin mielenteatterissamme?

Oidipusta on nimitetty vain yhdeksi psykoanalyttiseksi taruksi, kuten kertomusta alkulaumasta ja isänsurmasta tai tiedostamattoman tulemisesta tietoiseksi. Entä informaation tai kognition taru? Entä itsetiedostajan tai -toteuttajan tai -säätelijän roolihahmo? Minkä teorian näyttämölle ne kuuluvat?

Tieteessä on myös fiktioita, joilla on viralliset julkisivunsa ja roolinsa sekä kätkeytyvät sivumerkityk-sensä. Nämä eri tieteenalojen fiktiiviset rakennelmat vaihtuvat kuin lavasteet näyttämöillä: voimat, energiat, vietit, dynaaminen/kognitiivinen tiedostamaton, atomit, arkkityypit, pimeä aine, musta aukko, skeemat, skriptit, fraktaalit, hermoverkostot tai matriisit kuvastavat vaihtuvia käsityksiä kätöksässä olevasta "salaisuudesta". Kateuden, mustasukkaisuuden ja raivonpuuskien kyllästävä kilpailu valta-asemista ei ole vierasta tieteessäkään. Sitä vain ei yleisesti kutsuta oidipaaliseksi. Eikä vallan sokaisuakaan ole tapana luokitella tiedeoidipaaliseksi ilmiöksi.

Oidipuksen ratkaisu sfinksin arvoitukseen jäi keskeneräiseksi. Ihminen ei ole lopullinen vastaus vaan tuottaa lisäkysymyksiä siitä, mitä teitä ihmisenä olemiselle avautuu ja sulkeutuu. Oidipus viit-taa halun elämänpitäiseen, vaeltavaan ja etsivään liikkeeseen, oivallusten traagiseen ja osin koo-miseenkin tavoitteluun lyhytnäköisyyden ja kaukokatseisuuden muodostamassa ristiaallokossa.

Edessämme on edelleen Oidipus, joka ei suostunut jäämään häpeänurkkaan eikä liioin freudi-paaliseen kompleksiteoriakehikkoon. Siinä hän nyt seisoo, uudelleen virittyneenä infonauttina, verkkosurffaajana, tietojensa solmukohdassa – valmiina vaeltamaan Korintin ja Theban välillä, moneksi haarautuvana, kohtaloihinsa sukeltautuvana, maanpaossaan ja tiedonjanossaan kom-puroivana, kontakteja hamuilevana.

Juhani Ihanus
päätoimittaja